

**ҚУШЛАР БИОХИЛМА-ХИЛЛИГИНИ САҚЛАШДА
ОРНИТОФАУНАНИНГ ШАКЛЛАНИШ ХУСУСИЯТЛАРИ,
АНТРОПОГЕН ТРАНСФОРМАЦИЯСИ ВА БИОЗАРАРЛАНИШДАГИ
ИШТИРОКИНИ ЎРГАНИШНИНГ АҲАМИЯТИ**

Баротов А.Х

Бухоро давлат университети

Тулаев Ж., Азодбоева Ф., Музаффарова М

М.Улугбек номидаги Ўзбекистон Миллий университети

Ҳозирги вақтда ҳар қандай регионнинг турлар биохилма-хиллигини сақлаш нафақат табиий шароитда, балки антропоген трансформацияланган маданий ландшафтларда ҳам амалга оширилиши ўта муҳим. Кейинги йилларда турларнинг табиий яшаш муҳитларининг деградациялашуви ва айниқса антропоген трансформацияга учраган майдон кўламининг кенгайиши мазкур масаланинг долзарблигини янада оширади [2].

Айни вақтда турар жой ва саноат объектларини бунёд этишда бу ердаги биологик хилма-хилликни, жумладан орнитофаунанинг сақлаб қолинишида муҳим аҳамиятга эга бўлган орнитофаунанинг шаклланиш хусусиятларига деярли эътибор қаратилмайди. Ҳар қандай бунёдкорлик фаолиятини юритишда айрим турларнинг яшаши учун қулай бўлган сунъий шароитни яратиш ёки тур яшаб келаётган табиий муҳитни муайян даражада сақлаб қолиш имкониятлари мавжуд. Шу орқали орнитофаунанинг антропоген трансформацияланишини юмшатиш ва унинг хилма-хиллигини маълум даражада сақлаб қолиш мумкин [3].

Орнитофауна хилма-хиллигини сақлаб қолишда унинг тарихий шаклланиш хусусиятларини таҳлил қилиш ўта муҳим. Марказий Осиё, жумладан Ўзбекистон орнитофаунасининг табиий шаклланишини белгиловчи омилларни шартли равишда учга, яъни тоғ, тўқай ва текистлик (чўл) худудлари ва уларга хос комплекс омилларга ажратиш мумкин. Тарихий хикматдан қайд этилган омиллар иштирокида шаклланган орнитофауна кейинги йилларда инсоннинг аралашуви натижасида кескин ўзгаришларга учради. Тўқайлар майдони қисқарди, текистликлар экин майдонлари сифатида ва чорвачиликда, тоғлар эса рекреация мақсадларида кенг фойдалана бошланди.

Натижала орнитофаунанинг табиий шаклланишини белгиловчи омиллар ўзининг таъсири ва аҳамиятини йўқотди. Буларнинг барчасини умумлаштирган ҳолда, турларнинг яшаш муҳитларини антропоген трансформация деб аташ мумкин.

Ўзбекистонда тўқайлар ва текистликлар нисбатан кучли трансформацияланган. Урбофоб куш турларнинг асосий қисми ушбу яшаш муҳитларини тарк этган ёки кам сонли турлар мақомини эгаллаган бўлса, аксинча айрим урбофил турларнинг (майна, гўнг қарға, кумри, дала чумчуғи) сони кескин ошган ва тарқалиш ареаллари кенгайган.

Трансформацияланган ҳудудларда турларнинг хилма-хиллигини сақлаб қолишда муҳофаза этиладиган табиий ҳудудлар майдонини кенгайтириш, уларда муҳофаза этишнинг қаттиқ режимларини ўрнатиш, айримларининг (буюртмахона, биорезерват) муҳофаза мақомини ўзгартириш орқали уларга кўриқхона мақомини бериш зарур. Чунки ҳозирги шароитда турларни муҳофаза қилишда кўриқхоналар бошқа мақомга эга бўлган ҳудудларда нисбатан устиворликка эга.

Юқорида қайд этилган урбофил турлар Ўзбекистонда турли биозарарланишларда иштирок этиш орқали муаммоли турлар қаторига кириб улгурган. Айниқса майна ва гўнг қарғалар антисанитария ҳамда шовқин каби ифлослантирувчи вазиятларнинг шаклланишида фаол иштирок этади. Ушбу турлар бошқа турларнинг кўпайишга тўсқинлик қилиш, қишлоқ хўжалиги ва чорвачилик тармоқларида турли биозарарланишларни юзага келтириш хусусиятларига эга [1, 4].

Албатта бу каби турларнинг биозарарланишдаги иштирокини чеклаш чоратадбирларини жорий этишдан олдин уларнинг табиатдаги ва хўжаликдаги аҳамиятини чуқур ўрганиш талаб этилади. Акс ҳолда кутилган натижа ўрнига кутилмаган салбий вазиятнинг юзага келиш мумкин. Дунё тажрибасида, жумладан Ўзбекистонда бу каби салбий ҳолатлар кўплаб содир бўлган.

Муайян тунинг табиатда ва хўжаликдаги аҳамиятини холисона ва тўғри баҳолашда бир қатор қийинчиликлар учрайди. Булар қуйидагилар: ҳар бир турнинг ўз тарқалиш ареалининг турли қисмларида турлича аҳамиятга эга бўлиши мумкинлиги, турнинг сони, турнинг тарқалиш биотопларининг хилма-хиллиги, биологик хилма-хилликни сақлашга қаратилган ҳуқуқий базанинг ҳолати, жамиятнинг экологик онги, маданияти ва бошқалар. Ўзбекистон

шароитида турларнинг аҳамиятини баҳолашда уларнинг озука спектрини йил давомида ўрганиш ўта муҳим саналади.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Сапункова Н.Ю. Особенности защиты объектов народного хозяйства от биоповреждений, вызываемых птицами. Применение комплексного репеллентного метода. // Вестник МГОУ. Серия «Естественные науки» . – 2011 №2 . – С. 152 - 157.
2. Холбоев Ф.Р. Қизилқум региони шаҳарлари орнитофаунасининг шаклланиш хусусиятлари // Келгуси авлодлар учун-табиатни асрайлик. Минтақавий илмий-амалий анжуман. Навоий, 2008. – 64-65 б.
3. Холбоев Ф.Р. ва бошқ. Шаҳар экосистемаларида қушларнинг биозарарланишдаги иштироки ва унинг олдини олишга доир тавсиялар / Ўқув услубий қўлланма. Тошкент. 2012. 20 б.
4. Хохлов А.Н., Маловичко Л.В. Особенности формирования гнездовых колоний птиц-норников // Орнитологические исследования в России (к 90-летию профессора А.В. Михеева). –Москва, Улан-Удэ, 1997. –С. 189-191